

Zbigniew Filipiak

- ▶ Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
(Nicolaus Copernicus University in Torun, Poland)
- ▶ e-mail: filipiak@umk.pl
- ▶ ORCID: 0000-0002-4147-7783

DOI: 10.15290/mhi.2024.23.01.11

**STANOWISKA GŁÓWNYCH PARTII CHŁOPSKICH W II RZECZYPOSPOLITEJ
NA TEMAT ZASAD PARCELOWANIA WIELKIEJ WŁASNOŚCI
W RAMACH REFORMY ROLNEJ****Abstrakt**

Celem niniejszego artykułu jest ukazanie stanowisk głównych partii chłopskich w II Rzeczypospolitej w najważniejszej dla nich sprawie, jaką była wówczas reforma rolna. Problem ten urastał w latach 20 i 30. XX wieku do rangi jednego z najważniejszych, jeżeli nie najważniejszego, biorąc pod uwagę strukturę społeczną i uwarunkowania ekonomiczne młodego państwa, w którym najważniejszą gałęzią gospodarki pozostawało rolnictwo, a wśród ludności dominowali mieszkańcy wsi. Podstawowe znaczenie dla tej kwestii miały zasady parcelowania gospodarstw rolnych należących do kategorii wielkiej własności, co miało na celu wyrównanie dysproporcji w strukturze własności rolnej pomiędzy chłopstwem i ziemiaństwem, poprawa statusu materialnego i społecznego włościan, walka z dojmującą biedą polskiej wsi i zapewnienie jej rozwoju w przyszłości. Obok samego wymiaru parcelacji na pierwszy plan wysuwała się kwestia odpłatności za przejęcie ziemi przez państwo na rzecz reformy. Autor, bazując na źródłach w postaci programów partyjnych (przede wszystkim dwóch najpopularniejszych ugrupowań – PSL „Piast” oraz PSL „Wyzwolenie”, ale również partii mniejszych), ukazuje ich ewolucję przez czas trwania II Rzeczypospolitej Polskiej oraz odpowiada na pytanie o przyczyny owej przemiany. Istotnym momentem na ówczesnej politycznej scenie była unifikacja większej części polskiego ruchu ludowego, czyli powstanie zjednoczonego Stronnictwa Ludowego (SL), dla którego sprawa reformy rolnej pozostawała najważniejszym zagadnieniem polityki wewnętrznej aż do końca istnienia II Rzeczypospolitej.

Słowa kluczowe: rolnictwo, reforma rolna, II RP, parlamentaryzm, partie polityczne, ruch ludowy

THE CONCEPTS OF THE MAIN PEASANT PARTIES IN THE SECOND POLISH REPUBLIC ON THE PRINCIPLES OF PARCELING OUT LARGE PROPERTY AS PART OF THE AGRARIAN REFORM

Abstract

The aim of the author of this article is to present the positions of the main peasant parties in the Second Polish Republic on the most important issue for them, which was the agrarian reform. In the 1920s and 1930s this problem grew to the rank of one of the most important, if not the most important, taking into account the social structure and the economic conditions of the young state, where agriculture remained the most important branch of the economy, and the inhabitants of the village dominated among the population. The principles of dividing farms belonging to the category of large property were of fundamental importance for this issue which was aimed at equalizing the disproportions in the structure of agricultural property between the peasantry and the landed gentry, improving the material and social status of peasants, combating the overwhelming poverty of the Polish countryside and ensuring its development in the future. Apart from the size of the parcellation itself, the issue of payment for the takeover of land by the state due to the reform came to the fore. On the bases of the obtained sources in the form of party programs (primarily the two most popular parties – PSL “Piast” and PSL “Wyzwolenie”, but also smaller parties), the author shows their evolution throughout the Second Republic of Poland and answers the question about the causes of this transformation. The unification of the majority of the Polish peasant movements, i.e. the creation of the united People’s Party (SL), for which the issue of agrarian reform remained the most important issue of internal policy until the end of the Second Polish Republic, was an important moment on the political scene at that time.

Key words: agriculture, land reform, Second Polish Republic, parliamentarism, political parties, peasant movement

1. Wstęp

Spośród węzłowych problemów społecznych, politycznych i prawnych, z jakimi musieli mierzyć się Polacy w odrodzonej po I wojnie światowej Rzeczypospolitej, szczególne miejsce zajmowała kwestia reformy rolnej. Negatywne zjawiska, zauważane zwłaszcza na wschodzie i południu kraju, takie jak dysproporcje w strukturze własności rolnej (wielka własność ziemiańska i rozdrobnienie własności chłopskiej), przeludnienie wiosek, „głód ziemi” wśród rzesz ich małorolnych i bezrolnych mieszkańców, generalnie niski poziom gospodarki rolnej oraz dotkliwa czy masowa bieda włościan, powodowały, że partie polityczne szukały sposobów na uzdrowienie wsi oraz liczyły w tym względzie na głosy wyborców uprawnionych do wzięcia udziału w demokratycznych wyborach.

Z oczywistych względów najbardziej zainteresowane statusem społecznym chłopów oraz problematyką reform agrarnych były ugrupowania ludowe. Na ówczesnej arenie politycznej, a w szczególności na forum parlamentarnym, to właśnie ludowcy w największym stopniu walczyli o reformę rolną. Dążyli do uchwalenia regulacji prawnych wytyczających zasady przymusowego parcelowania wielkiej własności, gdyż uznawali, że pierwszym krokiem w kierunku poprawienia sytuacji polskiej wsi winno być zwiększenie areалу gruntów we władaniu chłopów, kosztem ziemian. W niniejszym artykule pragniemy przyrzeć się treści oraz ewolucji postulatów parcelacyjnych, które zawierano w kolejnych programach politycznych głównych stronnictw ludowych. Obok samego wymiaru parcelacji na pierwszy plan wysuwała się kwestia odpłatności za przejęcie ziemi przez państwo na rzecz reformy.

W dobie odradzania się niepodległości państwowej na scenie politycznej dominowało centrowe PSL „Piast”, działające od początku 1914 roku, po rozłamie na zjeździe Rady Naczelnej PSL (grudzień 1913) oraz powstałe w roku 1915 bardziej radykalne PSL „Wyzwolenie”. Istniały również ugrupowania chłopskie zbliżone do prawicy – utworzone w lutym 1917 roku Zjednoczenie Ludowe oraz wyłonione w efekcie secesji części członków tego ugrupowania (połowa 1918 roku) Polskie Zjednoczenie Ludowe o sympatiach klerykalnych i zdecydowanie prawicowych¹. Lokalne tylko

¹ Prawicową scenę ruchu włościańskiego reprezentowało też w pewnym stopniu Narodowe Zjednoczenie Ludowe, wyłonione w październiku 1919 r. wskutek podziału w łonie Związku Ludowo-Narodowego i Zjednoczenia Narodowego, zasilone przez bezpartyjnych postów chłopskich. W punktach swego programu poświęconych reformie rolnej co do zasady pragnęło trzymać się postanowień uchwały Sejmu Ustawodawczego z 10 VII 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej. Bywały jednak od tego odstępstwa – między innymi nie wyrażano postulatu nacjonalizacji wszystkich lasów prywatnych, lecz jedynie tych, które należało objąć ochroną, źle gospodarowanych, wymagających wykupu z powodu konieczności parcelacji gruntów rolnych. Resztę lasów prywatnych chciano objąć ścisłym dozorem państwowym. Natomiast w zakresie dóbr ziemskich mających podlegać parcelacjom, domagano się wprowadzenia kolejności, która stanowiła zmodyfikowaną wersję tekstu uchwały sejmowej. W pierwszym rzędzie iść miały majątki państwowe, fundacyjne, duchowne, poduchowne; następnie dobra z wolnej ręki (dobrowolnie oferowane przez właścicieli – tej pozycji między innymi brakowało w uchwale sejmowej, a należy pamiętać, że dobrowolność parcelacji była alternatywą w opinii większości prawicowej sceny politycznej wobec idei przymusowego wykupu); potem zaś majątki zniszczone przez wojnę, których właściciele nie podjęli rzeczywistych i skutecznych starań w celu ich uruchomienia oraz majątki źle gospodarowane. Dopiero po wyczerpaniu wcześniejszych źródeł zapasu ziemi, można było przystąpić do dzielenia pozostałych majątków prywatnych. Należało jednak w pierwszej kolejności parcelować „majątki

znaczenie miały ugrupowania: PSL „Lewica” (Krakowskie, Lwowskie), Chłopskie Stronnictwo Radykalne (część powiatów południowej Lubelszczyzny i Podkarpacia) oraz Zjednoczenie Włościan, działające krótko w Wielkopolsce od 1919 roku, do momentu dołączenia do PSL „Piast”². W latach późniejszych dochodziło do powstawania kolejnych ugrupowań chłopskich, głównie wskutek secesji z dwóch partii dominujących. Największe znaczenie z nowo powstałych ugrupowań zyskało sobie Stronnictwo Chłopskie. W 1931 roku doszło do długo oczekiwanego zjednoczenia ruchu ludowego – trzy główne partie, PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” oraz Stronnictwo Chłopskie połączyły się w Stronnictwo Ludowe (SL)³.

2. Stanowiska głównych partii i ich ewolucja

Postulaty przymusowych parcelacji wielkiej własności ziemskiej podnoszono i wpisywano do programów partyjnych jeszcze przed końcem I wojny światowej i odrodzeniem się państwowości polskiej. Komitet Wykonawczy wraz z klubem posłów ludowych PSL „Piast” już w kwietniu 1918 roku przyjął rezolucję, w której znalazł się postulat wprowadzenia maksymalnego dopuszczalnego obszaru majątku ziemskiego dla jednego właściciela – był to limit 200 hektarów⁴. 22 lutego 1919 roku prezes stronnictwa, Wincenty Witos, złożył na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego deklarację PSL „Piast” w sprawach ogólnych. Zawarto tam postulat zniesienia „wszelkich przywilejów” i zbudowanie społeczeństwa złożonego z równych sobie obywateli. Za najważniejszą z reform społecznych, jakie miały do tego doprowadzić, uznano

większe (ordynacje i latyfundia)”, czego również nie przewidywała uchwała sejmowa.

Program Narodowego Zjednoczenia Ludowego, Warszawa 1919, s. 10.

² *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, 1918–1931, zebrali i opracowali S. Giza i S. Lato, Warszawa 1967, s. 5; W. Stankiewicz, *Dążenia zjednoczeniowe w ruchu ludowym 1918–1919*, „Najnowsze Dzieje Polski 1914–1939”, t. 5, 1962 r., s. 135; A. Bieńkowska, *Dążenia do zjednoczenia ruchu ludowego w latach 1918–1931 w świetle tygodników „Piast”, „Wyzwolenie” i „Gazety Chłopskiej”*, „Historia i Polityka” 2005, nr 3, s. 56–57.

³ Po 1931 r. nie istniały już inne ugrupowania ludowe lub też zostały zdelegalizowane przez władze sanacyjne. Z. Wartel, *Koncepcje ustrojowe i społeczno-gospodarcze w latach 1918–1939*, [w:] A. Górna, Z. Paterczyk, Z. Wartel, *Główne nurty polskiej myśli politycznej (od końca XIX wieku do połowy XX wieku)*, Poznań 1988, s. 87.

⁴ A. Wójcik, *Myśl polityczna ruchu ludowego – do odzyskania niepodległości państwowej*, [w:] *Chłopi, naród, kultura*, t. 1, *Myśl polityczna ruchu ludowego*, red. J. Jachymek, K.Z. Sowa, M. Śliwa, Rzeszów 1996, s. 179.

reformę rolną, która musiała być przeprowadzona „szybko i gruntownie”. W jej wyniku ziemia powinna przejść w ręce ludzi, którzy realnie na niej pracowali – „aby milionom bezrolnych i małorolnych i służby folwarcznej dać własny warsztat samodzielnej pracy”. Czynić z nich zatem chciano samodzielnych rolników – gospodarzy, właścicieli prywatnych. Otwarcie stwierdzono, że źródłem ziemi, której „z niecierpliwością” oczekiwały masy ludowe, stać się powinny dobra państwowe, majoraty (donacje zaborcze), dobra martwej ręki. Zapowiedziano parcelowanie ordynacji rodowych, a także innych majątków stanowiących wielką własność ziemską. „Lasy większej wielkości” chciano zaś upaństwowiać⁵. Tego samego dnia podobną deklarację złożył w Sejmie Ustawodawczym prezes stronnictwa PSL „Wyzwolenie”, Błażej Stolarski⁶.

W programie PSL „Piast” przyjętym na kongresie w Warszawie 29 czerwca 1919 roku⁷ powtórzono zasadę, której hołdowały wszystkie stronnictwa chłopskie II RP –

⁵ *Deklaracja PSL „Piast” w sprawach ogólnych złożona na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego, 22 II 1919, [w:] Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego, t. 2, s. 10–11.*

⁶ W deklaracji sejmowej PSL „Wyzwolenie” pojawiło się hasło natychmiastowego wywłaszczenia ziem poduchownych, rządowych, majoratów oraz dóbr rodzin rządzących dawnymi mocarstwami zaborczymi. W odróżnieniu od deklaracji przedstawionej przez W. Witosa zabrakło wyraźnego wymienienia ordynacji rodowych, lecz mowa była o odszkodowaniach dla wywłaszczanych właścicieli majątków wielkich „oraz do pewnej normy średniej własności ziemskiej”. Wspomniano też o naglącej potrzebie scalania gruntów chłopskich, przymusowego uregulowania serwitutów oraz o postulowanym „szerokim współdziałaniu państwa w podniesieniu siły gospodarczej rolnictwa”. Deklaracja PSL „Wyzwolenie” w sprawie stosunku do rządu, 22 II 1919, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego, t. 2, s. 15.*

⁷ Kongres „Piastowców” odbywał się na tle kończących się prac sejmu nad uchwałą o zasadach reformy rolnej, stąd tematyka ta powracała w bardziej pośredni i bezpośredni sposób w przemówieniach kolejnych działaczy stronnictwa. Wincenty Witos wyraził przekonanie, iż „Polska upadła jako państwo szlacheckie” i nie mogła już odrodzić się w dawnej formie. W nowej Polsce ludowej nie mogło być zatem miejsca na jakiekolwiek przywileje, poza „przywilejem pracy i zdolności”. Wskazał też na zazdrosne utrzymywanie wielkich połaci ziemi uprawnej i lasów w rękach szlacheckich. W nowej sytuacji ziemię zyskać mieli „ci, którzy ją utrzymują, a nie utracjusze i sprzedawczyki”. Lasy zaś domagano się upaństwowić. Jednocześnie zapewnił, że chłop polski nie żądał majątków za darmo, lecz był gotów za nie zapłacić. Z kolei poseł Władysław Kiernik, mówiąc o przyszłej konstytucji, przedstawiał jej wizję jako pozbawioną przywilejów rodowych i stanowych, z prawem autentycznie równym dla wszystkich. Poseł Józef Kowalczuk, relacjonując prace sejmowe nad uchwałą o zasadach reformy rolnej, wskazywał na starania ugrupowań prawicowych, „resztek zabytków szlacheckich”, części duchowieństwa oraz chłopów („niestety”), aby sprawę reformy odwlec. Potępiał opinie „profesorów

ziemia powinna należeć do pracujących na niej osób – w odróżnieniu od bardziej radykalnych stronnictw nie dookreślono przy tym, że chodziło jedynie o włościan. Dalej mowa była o potrzebie przymusowej parcelacji wszystkich wielkich majątków, regulacji serwitutów, komasacjach, melioracjach, regulacjach rzek i potoków, „przeprowadzeniu hipoteki włościańskiej”. Postulowano nacjonalizację Wszystkich

agronomii w postaci panów Staniszkisów, Chaniewskich, Grabskich, itp.”, którzy wyrażali zdanie o ekonomicznej wartości większej własności rolnej. Założeniem ludowców miała być zatem reforma szybka i zdecydowana. Uzasadniał przy tym potrzebę pozostawienia folwarków do 300 morgów wielkości, pod warunkiem, że gospodarować na nich powinny sami właściciele. Wykluczano trzymanie w jednym ręku kilku folwarków (co było charakterystyczne dla ordynacji) – „jeden właściciel lub niepodzielona rodzina nie może posiadać więcej, niż jeden folwark”. Kowalczuk ironicznie zauważał, że uniemożliwiało to czerpanie przez dziedziców zysków umożliwiających im zdalne sterowanie majątkami „w Monaco i Paryżu” oraz utrzymanie systemu, kiedy „pieniądze zdobyte krwią i potem robotnika, były wywożone za granicę”. W ekstatycznej wręcz atmosferze kongresu padały hasła o zbyt wysoko podniesionym limicie dopuszczalnego obszaru własności, na co Kowalczuk odpowiadał, że przyjęte w projekcie uchwały sejmowej ograniczenie parcelacji wymagane było przez przełomowy i trudny moment dziejowy i konieczność zapewnienia nieprzerwanych dostaw zboża z większych majątków. Dodawał również, że chodziło o czas przejściowy i pozostawienie głównie majątków dobrze i nowocześnie zarządzanych. Wierzył, że kompleksowo przeprowadzona reforma, uzupełniona o procesy komasacyjne, melioracyjne, przymusową regulację serwitutów oraz generalne unowocześnienie działalności rolniczej, w szybkim tempie winna doprowadzić do prześcignięcia większych gospodarstw w wydajności produkcji. Z kolei potrzebę upaństwowienia lasów uzasadniał wcześniejszą rabunkową gospodarką tymi obszarami przez ziemian. Podawał dane, wedle których w dawnej Kongresówce było już tylko 12% terenów leśnych, zaś w państwach zachodnich – 33%. Z kolei poseł Dąbski ubolewał nad praktycznym nie wykonywaniem przyjętych wcześniej przez sejm ustaw mających poprawić sytuację biedniejszych warstw wiejskich – chodziło o przymusowe wydzierżawianie pól leżących odłogiem oraz bezpłatne dostarczania drewna na naprawę domostw zniszczonych w trakcie wojny i przymus rekwirowania drewna z lasów prywatnych. Wezwano klub parlamentarny do energicznego działania w tej sprawie. Po jednogłośnie przyjęciu programu stronnictwa, przez aklamację przyjęto rezolucję, w której reformę rolną nazwano „koniecznością państwową i ludową” oraz ostrzeżono przed wszelkimi zamachami celem udaremnienia jej uchwalenia przez sejm. W mowach poszczególnych działaczy pojawiały się groźby, wedle których uniemożliwienie w ówczesnym czasie reformy miało doprowadzić do wprowadzenia w przyszłości reformy „sto razy radykalniejszej” oraz bez odszkodowań dla obszarników. Dąbski nawoływał na następny dzień po zakończeniu obrad do masowej demonstracji pod gmachem sejmu 15.000 przybyłych na kongres do stolicy rolników, celem wyrażenia zdecydowanego poparcia dla sprawy. Wyznaczono godzinę trzecią po południu. *I kongres polskiego Stronnictwa Ludowego „Piastowców” odbyty w Warszawie dnia 29 czerwca 1919 r. Sprawozdanie stenograficzne*, Kraków 1920, s. 11–15, 34, 38–39, 41, 44–46, 73, 76, 78, 85.

lasów, poza drobnymi działkami oraz obszarami będącymi własnością gminną, ale i nad tymi terytoriami leśnymi państwo winno było rozłożyć „czynną opiekę”⁸.

W artykule redakcyjnym „Piasta” z 20 lipca 1919 roku o konieczności uchwalenia ustawy o reformie rolnej zawarto wyraźne zapewnienie, iż wywłaszczani obszarnicy mogli liczyć na wynagrodzenie za dobra oddane „na rzecz ogółu”, odszkodowanie z kasy państwowej⁹.

Z kolei w programie PSL „Piast” sformułowanym 20 listopada 1921 roku uznano ustrój rolny, w którym równolegle funkcjonowały masy bezrolnych i małorolnych oraz wielkie obszary skupione w rękach jednostek za „niemożliwy do utrzymania”, „chorobliwy i szkodliwy”. Następnie przedstawiono bardziej szczegółowo elementy mające składać się na szeroko pojętą reformę agrarną, jakie zarysowano we wcześniejszej wersji programu¹⁰.

Istotnym krokiem politycznym, który miał wpływ na losy reformy w II RP, stało się porozumienie partii centrowych i prawicowych (PSL „Piast”, Związek Ludowo-Narodowy oraz Chrześcijańsko-Narodowe Stronnictwo Pracy), zawarte 17 maja 1923 roku w Warszawie (tzw. pakt lanckoroński). Jednym z jego postanowień stało się przyspieszenie toku parcelacji rolnych. Na kolejne 10 lat wytyczono plan rozdzielania pośród chłopów małorolnych i bezrolnych 400 tys. morgów rocznie „z obszarów wielkiej własności publicznej, względnie prywatnej”. Przewidziano odrębne regulacje wobec dóbr martwej ręki oraz fundacji¹¹. W zakresie wymiaru parcelacji dóbr prywatnych zasadniczą zmianą było danie pierwszeństwa parcelacji prywatnej,

⁸ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, 29 VI 1919, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 27.

⁹ Artykuł redakcyjny „Piasta” o konieczności uchwalenia ustawy o reformie rolnej, 20 VII 1919, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 30.

¹⁰ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, 20 XI 1921, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 60, 65–67.

¹¹ W przypadku dóbr będących własnością Kościołów, planowano parcelację majątków do wysokości 45 hektarów oraz zawarcie porozumienia ze Stolicą Apostolską w zakresie uposażenia duchowieństwa, (od czego swą zgodę na powyższe koncepcje uzależnił episkopat). Grunty fundacji chciano parcelować w całości, w zamian za ekwiwalent w gotówce, ewentualnie rencie ziemskiej na zabezpieczenie celów fundacji. W wyjątkowych przypadkach, gdy cele statutowe fundacji wymagały utrzymania posiadłości ziemskich, wymiar każdorazowej parcelacji ustalony być miał przez decyzję GUZ na podstawie wniosku władz fundacji i opinii rzeczoznawców. Brano również pod uwagę zastąpienie parcelacji dóbr fundacyjnych długotrwałą dzierżawą przez „drobnych chłopów”. Zasady współpracy stronnictw politycznych większości parlamentarnej w sejmie w roku 1923,

dobrowolnej. Dokonywać jej miały osoby prywatne za zezwoleniem Głównego Urzędu Ziemskiego (GUZ), upoważnione instytucje oraz w drodze dobrowolnego oddania GUZ. Przymusowe parcelacje miano stosować po wyczerpaniu rezerwuaru gruntów do rocznego kontyngentu z innych źródeł – GUZ uzupełniać miał w ten sposób brakujące ilości. Utrzymać chciano odrębne uregulowania wobec obszarów kresów zachodnich i wschodnich (dzielić planowano nadwyżki ponad obszar od 100 do 400 hektarów)¹² – wedle uznania GUZ. Dopuszczano przy tym parcelację całkowitą dóbr źle zarządzanych. W pozostałych częściach kraju granicą przymusowych parcelacji stać się miało 180 hektarów. W pierwszej kolejności poddawać jej planowano większe majątki, a przez okres najbliższych 10 lat tylko nadwyżki majątków ponad 600 morgów. Do wykupywanych przymusowo obszarów nie zaliczano wód i moczarów.

Coroczny kontyngent parcelacji wynosić miał 60% na województwa kresowe oraz 40% na pozostałe. W pierwszej kolejności chciano parcelować majątki prywatne, które w okresie istnienia II RP nie podlegały parcelacjom. Przewidywano preferencyjne zasady, celem utrzymania większych majątków uprzemysłowionych oraz produkujących selekcyjne nasiona. Przez okres 10 lat przymusowym parcelacjom nie miały podlegać grunty zmeliorowane od roku 1919. Działania te podniosły wartość ziemi, o co najmniej 50%. Obszary leśne, które mogły być przedmiotem racjonalnej gospodarki leśnej, nie miały podlegać przymusowemu wykupowi. Pakt przewidywał zasady szacowania wartości dzielonych gruntów, uzależnione w pierwszej kolejności od miejsca położenia w kraju oraz jakości ziemi. Wytyczono również zasady wypłacania indemnizacji właścicielom. Wśród uprawnień, jakie im gwarantowano, wyróżniało się prawo wyboru obszaru, jaki miał być im pozostawiony¹³.

Postanowienia paktu lanckorońskiego oddalały wizje gwałtownych, przymusowych parcelacji i zapewniały akceptowalne dla ziemian zasady odszkodowań. Zawarte

tak zwany Pakt lanckoroński, 17 V 1923, Warszawa [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 86.

¹² W szczególności chronić chciano na kresach wschodnich i zachodnich większe majątki ziemskie, które zarządzane były osobiście przez właścicieli. Stąd obiecywano nie parcelować majątków poniżej 400 hektarów efektywnie gospodarowanych w ten sposób w ciągu ostatnich 50 lat, tzn. co najmniej od 1 I 1865 r. Ibidem, s. 87.

¹³ Ibidem, s. 85–91.

kompromisy polityczne¹⁴ w dalszej perspektywie umożliwiły uchwalenie ustawy o reformie rolnej z 28 grudnia 1925 roku.

W programie uchwalonym na nadzwyczajnym kongresie PSL „Piast” w Krakowie (28–29 listopada 1926 roku) zawarto stwierdzenie, iż „okres ustawodawczego ustalenia” sprawy reformy rolnej doprowadzono zasadniczo do finału i w związku z tym należało skupić się na skutecznym wykonaniu postanowień ustawy z 28 grudnia 1925 roku. Powzięty w tym celu Program polityki rolnej (agrarnej) w jeszcze bardziej detaliczny sposób niż we wcześniejszych programach PSL „Piast” rozwijał problematykę koniecznych działań państwa, jakie towarzyszyć winny parcelacjom. Wiele miejsca poświęcono między innymi potrzebie zapewnienia rolnikom korzystnych kredytów¹⁵, o czym wspomniano już w poprzedniej wersji programu stronnictwa. Podobne postulaty wobec wytycznych szeroko pojętej polityki wspierania rolnictwa przez państwo pojawiały się również w programach innych ugrupowań chłopskich. Bywało, że ujmowano je bardziej radykalnie, przykładowo w programie PSL „Wyzwolenie” z 1921 roku postulowano, aby w obliczu koniecznej przebudowy ustroju rolnego, różnorako pojmowana pomoc państwa realizowana celem „podniesienia rolnictwa” ograniczona została jedynie do mniejszych gospodarstw. Argumentowano: „Nie może istnieć stan rzeczy, przy którym państwo wspomagałoby z publicznego grosza warsztaty rolne na zanik przeznaczone, tj. większą własność”¹⁶.

Stanowisko PSL „Wyzwolenie” w kwestii parcelacji wielkiej własności uległo stopniowej radykalizacji, choćby w zakresie potrzeby odpłatności za wywłaszczenia. W pierwszych latach II RP optowano za odszkodowaniem – w programie partii

¹⁴ Witos tłumaczył na zjeździe PSL „Piast” w dniu 11 VII 1923 r., że kompromis lanckoroński był w ówczesnej sytuacji politycznej jedynym sposobem na wykonanie reformy rolnej metodami prawnymi. Ostrzegał, że w innym wypadku Polsce groziła reforma rolna przeprowadzona siłami rewolucyjnymi. Z kolei podczas prac nad nową ustawą, w dniu 25 VI 1925 r. mówił w sejmie, iż regulacji tej nie traktuj jako ideał, lecz jako etap, „krok naprzód w kierunku uregulowania stosunków, w kierunku polityki państwowej, jak również polityki ludowej”. M.J. Wichmanowski, *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017, s. 273–274, 276.

¹⁵ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, uchwalony na nadzwyczajnym kongresie w Krakowie, 28–29 XI 1926, Kraków, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 222, 228–230.

¹⁶ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, 6 III 1921, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 56.

z 1918 roku zapisano, iż wypłacać należało kwoty wedle urzędowej stawki, jedynie przy parcelacji większych obszarów planowano rozkładać płatności odszkodowań na raty. W kolejnych latach przybywało zwolenników ograniczania wysokości odszkodowań lub całkowitej ich eliminacji¹⁷. W programie partii przyjętym 6 marca 1921 roku w Warszawie skupiono się na potrzebie wprowadzenia w życie uchwały sejmowej z 10 lipca 1919 roku. Zwrócono jednak uwagę, że odmienności, jakie przewidziano dla Poznańskiego i kresów wschodnich (przyzwolenie na utrzymanie większych gospodarstw) winno się traktować jako tymczasowe i dążyć do rychłego ich usunięcia, celem ujednolicenia wymiaru reformy na całym terytorium Rzeczypospolitej¹⁸.

W przedłożonym 11 kwietnia 1924 roku w sejmie projekcie reformy rolnej PSL „Wyzwolenie” znalazły się zapisy o „małym odszkodowaniu” w postaci oprocentowanych listów Państwowej Renty Ziemskiej i Państwowej Renty Leśnej. Rok później, w przyjętym programie partii (na walnym zjeździe w Warszawie, 15–16 marca 1925 roku) zawarto postulat „jednorazowego przejęcia na rzecz państwa całego obszaru ponad przyznane maksimum posiadania”. Limity zakreślono surowo – było to 30 hektarów w okręgach przemysłowych oraz 60 hektarów na pozostałych obszarach Rzeczypospolitej. Postanowiono przy tym, iż za parcelowane przymusowo majątki właściciele nie będą wynagradzani, nabywcy mieli zaś płacić na rzecz państwa raty rozłożone na 30–40 lat, składające się na „umiarkowaną cenę ziemi”. Pozyskane w ten sposób fundusze chciano przeznaczać „na podniesienie rolnictwa drobnego”¹⁹. W odezwie wyborczej stronnictwa wydanej 22 stycznia 1928 roku mowa była o konieczności dokonania reformy „radzykalnie i bez zwłoki”. Utrzymano koncepcję jednorazowego przejęcia na rzecz państwa wszystkich folwarków, których obszary przekraczały „ustanowione niewielkie maksimum” oraz sprzedaży ziemi celem powiększenia gospodarstw karłowatych, uregulowania serwitutów, komasacji rozdrobnionych działek oraz tworzenia jak największej liczby nowych, drobnych, lecz samowystarczalnych gospodarstw wiejskich²⁰.

¹⁷ J. Jachymek, *Myśl polityczna PSL „Wyzwolenie” 1918–1931*, Lublin 1983, s. 40–41.

¹⁸ Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, 6 III 1921, s. 56.

¹⁹ J. Jachymek, *Myśl polityczna PSL „Wyzwolenie”*, s. 41. Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i Jedność Ludowa, 16 III 1925, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 128.

²⁰ Odezwa wyborcza Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, 22 I 1928, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 282.

Na gruncie mniej przychylnym właścicielom wielkich gospodarstw stało od momentu swego powstania PSL „Lewica”. W programie uchwalonym przez kongres delegatów w dniu 1 czerwca 1919 roku w Krakowie zapisano, że celem partii było doprowadzenie do przekazania całej ziemi rolnej chłopom – tym, którzy bezpośrednio na niej pracowali. Wobec tego deklarowano dążenie do „zupełnego usunięcia z życia gospodarczego właścicieli i posiadaczy wielkich obszarów dworskich i ziem kościelnych przez przeprowadzenie drogą ustawodawczą szerokiej reformy rolnej, opartej o przymusowe wywłaszczenie właścicieli i posiadaczy tak wielkich obszarów dworskich, jak ziem kościelnych bez odpłaty”. Stronnictwo zakładało również konieczność dostarczania obdzielonym ziemią chłopom pomocy w postaci kredytów na zagospodarowanie. Wymieniono też szereg sposobów, którymi należało dążyć do podnoszenia kultury rolnej (melioracje pól, regulacje rzek, działalność instytutów kultury rolnej, organizacja kursów dla rolników, itp.)²¹.

Chłopskie Stronnictwo Radykalne również wyraźnie wyrażało niechęć wobec większej własności – nade wszystko latyfundiów, ale również folwarków – co tłumaczono wytwarzaniem „produkcji gorszej od produkcji ziemi chłopskiej”. Ziemia z parcelacji kupowana przez chłopów na zasadach prawa własności prywatnej miała być tania, przystępna nawet dla najuboższych, państwo winno też zapewniać włościanom kredyty. Obszarnikom planowano pozostawić maksimum po 100 morgów na osobę, aby w ten sposób skłaniać ich do zajęcia się działalnością przemysłową²².

Powstałe w pierwszych dniach stycznia 1926 roku na skutek rozłamu w szeregach PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie już w deklaracji programowej wydanej 24 stycznia 1926 roku domagało się przeprowadzenia reformy rolnej bez odszkodowania, a jednocześnie między innymi scalania gruntów, melioracji, zniesienia serwitutów z wypłatą pełnych odszkodowań dla chłopów. Deklaracja ta stała się podstawą do spisania pełnego programu partii, uchwalonego podczas kongresu 5 czerwca 1927 roku. Żądano w nim natychmiastowego wywłaszczenia wielkich gospodarstw bez odszkodowania; obszarnikom zostawić chciano „60 hektarów ziemi na własność”. Obszary leśne miały zostać własnością państwa, zaś ziemie orne, łąki i pastwiska

²¹ Deklaracja i program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Lewica”, 1 VI 1919, Kraków, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 23–24.

²² Program Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego, 20 III 1922, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, s. 74.

rząd winien rozparcelować między rolników bezrolnych i małorolnych „na własność z zachowaniem pierwszeństwa dla zasłużonych żołnierzy i ochotników, po cenie umiarkowanej, rozłożonej na długoletnie, dogodne wypłaty”²³. Pomimo pewnych podobieństw pomiędzy założeniami programowymi, przez dłuższy czas Stronnictwo Chłopskie będzie pozostawać w zażartym sporze politycznym z PSL „Wyzwoleniem”. Jednocześnie w obliczu zaostrzania się sytuacji po zamachu majowym część postulatów PSL „Wyzwolenia” ulegała radykalizacji, przy tym dojrzewała stopniowo myśl o zjednoczeniu sił ludowców, na co wyraźnie liczyły szerokie rzesze ludności chłopskiej²⁴.

Na rodzimą scenę polityczną przetłomu lat 20. i 30., zwłaszcza na ugrupowania chłopskie, wpływać zaczęła ideologia agraryzmu²⁵. Jednym z haseł charakteryzujących agraryzm stała się koncepcja wywłaszczenia obszarów bez odszkodowania. Po częściowej unifikacji ruchu ludowego²⁶ – powstaniu SL – do czego doszło, przypomnijmy, na skutek zjednoczenia ugrupowań PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” oraz Stronnictwa Chłopskiego (marzec 1931 roku)²⁷, hasła reform agrarnych wyrażane

²³ Program Stronnictwa Chłopskiego, czerwiec 1927, Warszawa, [w:] *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, red. S. Lato, W. Stankiewicz, Warszawa 1969, s. 284–285.

²⁴ A. Więzikowa, *Stronnictwo Chłopskie (1926–1931)*, Warszawa 1963, s. 29, 31–32, 38, 177–186.

²⁵ Idee polskiego agraryzmu reprezentowane przez między innymi Stanisława Miłkowskiego i Leona Lutyka, wywierać zaczęły istotny wpływ na uchwały i deklaracje zjednoczonego SL, aby stać się podstawą programu partii, uchwalonego w dniach 7–8 grudnia 1935 r. Uzasadniano, że znaczenie rolnictwa dla gospodarki państwa oraz przewaga liczebna ludności chłopskiej w społeczeństwie uzasadniały uznanie tej warstwy społecznej za „naturalnego gospodarza Polski”, z czego brać się powinna inicjatywa ruchu ludowego w kreśleniu nowych wizji ustrojowych, polityki, kultury. M. Wichmanowski, *Obraz kultury chłopskiej w myśli politycznej wybranych partii ludowych działających w II Rzeczypospolitej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2020, nr 2 (25), s. 185.

²⁶ Do zjednoczenia najważniejszych wówczas ugrupowań ludowych przyczyniły się narastające w kraju skutki światowego kryzysu ekonomicznego oraz coraz bardziej dotkliwa dla swobód demokratycznych działalność sanacyjnego obozu władzy. Wyrazem tego stało się rozwiązanie parlamentu w 1930 r. oraz naznaczone wizją opresji i fałszerstw tzw. wybory brzeskie do Sejmu i Senatu. Dotkliwą klęskę poniósł w nich Centrolew – sojusz partii centrowych i lewicowych powstały w 1929 r., w skład którego wchodziło PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie, Narodowa Partia Robotnicza, PPS oraz Polskie Stronnictwo Chrześcijańskiej Demokracji. Doprowadziło to do rozbitcia Centrolewu na początku 1931 r.

²⁷ Do zjednoczenia ruchu ludowego w szczególny sposób przyczynił się Wincenty Witos, który po opuszczeniu sanacyjnych więzień (w tym twierdzy brzeskiej), w styczniu 1931 r. powrócił do czynnej działalności politycznej. Przekonał on część aktywu centralnego PSL „Piast”, że wpływy piastowców w zjednoczonym stronnictwie nie będą lekceważone.

przez te środowisko polityczne godzono z akceptacją ustroju demokratyczno-republikańskiego i kapitalizmu, przy propozycjach jego częściowej naprawy²⁸.

Jak podkreśla Stanisław Lato, w programie SL powtórzono w zasadzie wszystkie tezy programowe trzech partii²⁹. Trzeba jednak podkreślić, że zabrakło jednak idei przejęcia całej ziemi bez odszkodowania, czego domagało się wcześniej Stronnictwo Chłopskie³⁰.

Fuzja trzech wizji wymagała kompromisów. W programie SL żądano „przyśpieszenia przymusowego rozparcelowania obszarów dworskich na warunkach spłaty długoletniej i odpowiadającej rentowności tworzonych z parcelacji gospodarstw”. Pojawił się przy tym postulat „bezzwłocznego objęcia na ten cel przez państwo wszystkich latyfundiów, a to nawet bezpłatnie, jeżeli interes państwa wymagać tego będzie”³¹.

W miarę rosnącego niezadowolenia z rządów sanacyjnych, narastania efektów kryzysu gospodarczego oraz ponawianych wystąpień i strajków chłopskich, poglądy ludowców zaczęły ulegać radykalizacji. Dróg politycznej współpracy z lewicą socjalistyczną³² szukano już zresztą wcześniej, czego dowodziła nieudana inicjatywa Centrolewu.

J.R. Szaflik, *Polskie Stronnictwo Ludowe Piast 1926–1931*, Warszawa 1970, s. 348–349.

Trzeba jednak podkreślić, że już jesienią 1928 r. udało się wyeliminować wzajemną agresję w działalności trzech głównych partii ludowych (przyczynili się do tego głównie piastowcy z Maciejem Ratajem na czele). Od 1929 r. działała Komisja Porozumiewawcza Stronnictw Ludowych, która pracowała nad zawarciem trójstronnego porozumienia, wspólną płaszczyzną programową i zasadami statutowymi połączonego stronnictwa. W grudniu 1931 r. powołano Parlamentarny Klub Posłów i Senatorów Chłopskich. J. Socha, *Stronnictwa ludowe po zamachu majowym*, Warszawa 1983, s. 280.

²⁸ J. Ziemiński, *Problem władzy i ziemi w koncepcjach społeczno-politycznych ruchu ludowego w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *70 lat ruchu ludowego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez ZHRL przy NK ZSL dn. 22–24 XI 1965*, red. J.R. Szaflik, Warszawa 1967, s. 180–181.

²⁹ S. Lato, *Ruch ludowy w latach 1918–1931*, [w:] *70 lat ruchu ludowego*, s. 87.

³⁰ Należy jednak w tym miejscu dodać, że klub Stronnictwa Chłopskiego złożył w dniu 15 I 1929 r. w sejmie swój projekt ustawy o wykonaniu reformy rolnej, gdzie znalazły się przepisy o odszkodowaniach w ratach przez okres 40 lat. Odszkodowania te pomniejszać chciano o podatek i sumy potrącane na spłatę zaległości hipotecznych i likwidację serwitutów. E. Podgajna, *Stronnictwo Chłopskie (1921–1931). Studium z dziejów myśli politycznej*, Lublin 2011, s. 190.

³¹ Program Stronnictwa Ludowego, 15 III 1931, Warszawa, [w:] *Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, s. 305.

³² Wśród rodzimych socjalistów dominował pogląd o potrzebie pozyskiwania ludu wiejskiego (wizje „sojuszu robotniczo-chłopskiego”). Za potencjalnych sojuszników proletariatu postrzegano małorolnych i bezrolnych. Jednocześnie wyrażano negatywny stosunek do bogatszych warstw chłostwa, który wzrósł zwłaszcza w latach 1920–1921, kiedy polityka rządu pod wodzą Witosa postrzegana była jako „antyrobotnicza”. W szeregach

Kolejnym krokiem w tym kierunku okazał się głośny wywiad Wincentego Witosa dla socjalistycznego pisma „Naprzód” w grudniu 1932 roku. Były premier wyraził przekonanie o rychłym końcu kapitalizmu, chęć współpracy z siłami lewicy³³ oraz postulat wywłaszczenia obszarników bez odszkodowania. Pół roku później hasło to znalazło się w oficjalnym programie Stronnictwa Ludowego³⁴. Jeszcze jednak wcześniej, bo obradująca w Warszawie 10 i 11 grudnia 1932 roku Rada Naczelna SL

PPS nie traktowano chłopstwa jako siły zdolnej do przewodzenia w społeczeństwie i państwie; krytykowano niski poziom świadomości klasowej, nieprzygotowanie do pełnienia funkcji publicznych, rozbieżność ruchu ludowego oraz „odwieczny egoizm chłopski”. Bardziej kompleksowy program rolny PPS przyjęto w 1933 roku. Zakładał wywłaszczenie bez odszkodowania ziemi obszarniczej, nade wszystko celem przekazania chłopom małorolnym i bezrolnym. Z części pozyskanej ziemi chciano tworzyć wzorcowe gospodarstwa rolne i pozostające pod zarządem państwowym przedsiębiorstwa przemysłowo-rolne. Mowa była również o wydzierżawianiu części wywłaszczonej ziemi spółdzielniom chłopskim oraz o przekazaniu niektórych obszarów zarządom miast. M. Śliwa, *Polska myśl socjalistyczna 1918–1948*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 82–83, 193–195.

³³ Relacje ludowców z lewicą były wcześniej złożone. Działacze PSL „Wyzwolenie” uznawali współdziałanie z PPS za naturalne, jednak w praktyce dochodziło do szeregu rozbieżności i wzajemnych animozji, czego dowiodło choćby niepowodzenie utworzenia politycznego Bloku Lewicy latem 1925 r., którego podstawą miało być porozumienie obu partii. Z kolei jesienią tego samego roku oburzenie wywołało wejście PPS do rządu Aleksandra Skrzyńskiego razem z endekami. Po zamachu majowym następować jednak zaczęło stopniowe zbliżanie się obu stron. Z kolei wcześniejsze stosunki PSL „Piast” z socjalistami były często wręcz wrogie (choć w rządzie Skrzyńskiego nie zabrakło również ministrów z partii Witosa). Co do zasady, piastowcy długo przestrzegali, że realizacja postulatów robotniczych byłaby „batem na chłopów”. Antydemokratyczne rządy sanacji spowodowały wszelako zbliżenie sił broniących rodzimego parlamentaryzmu i w 1929 r. powstał wspomniany już Związek Obrony Prawa i Wolności Ludu (Centrolew). W latach 30. SL dopuszczało współpracę z siłami demokratycznej lewicy z PPS na czele, choć ludowcy wykazywali jednocześnie pewną wstrzeźliwość, niechętnie spoglądając na niektórych socjalistycznych liderów oraz na hasła dyktatury proletariatu. Obawiano się, że w przyszłości PPS mogło politycznie zdystansować ludowców, co zauważał Witos, ostrzegając, aby SL nie stało się „ciurami” innego stronnictwa. J. Jachymek, *Ludowcy wobec socjalistów w II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” 1995/1996, Sectio K, Politologia, t. 2–3, s. 56–60.

³⁴ J. Borkowski, *Poglądy społeczno-polityczne na łamach „Społem” (listopad 1930–czerwiec 1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, nr 5/2, s. 143; *Sensacyjna rozmowa z pos. Witosem*, „Naprzód” 1932, nr 275 (1 XII 1932); Komunikat informacyjny komisariatu rządu w Polsce dla miasta st. Warszawy, nr 74, 29 V 1933, t. X, k. 468; T. Bereza, *Premier, prezes, emigrant*, [w:] T. Breza, M. Bukata, *Wincenty Witos, 1874–1945*, Rzeszów 2010, s. 138.

przyjęła rezolucję w sprawach politycznych i gospodarczych. Znalazło się tam wezwanie do wznowienia „pogrzebanej przez rządy pomajowe reformy rolnej”. Uznano przy tym, że sytuacja gospodarcza wsi wymagała, by przy wykonaniu reformy doszło do przejęcia przez państwo „bezpłatnie wielkich obszarów ziemskich, zwłaszcza za zaległe podatki i długi w bankach państwowych oraz tych majątków, których zyski lokowane są za granicą”³⁵. Obowiązujący do wybuchu II wojny światowej Program SL, uchwalony na kongresie partii w dniach 7 i 8 grudnia 1935 roku, nie pozostawiał już wątpliwości. Koncepcję prawa własności prywatnej widziano jako uzgodnioną z interesem społecznym, celem eliminacji „wyzysku człowieka przez człowieka”. Podstawą przyszłego ustroju rolnego Rzeczypospolitej winien stać się „indywidualny, samodzielny warsztat rolny, oparty na prywatnej własności”. Wielkość gospodarstw uzależniano od „warunków przyrodniczych i ekonomicznych”, zaś braki drobnej własności rolnej chciano wyrównywać poprzez rozwijanie spółdzielności³⁶.

Wyrazem owej radykalizacji stało się również wprowadzenie do oficjalnego programu SL hasła likwidacji wielkiej własności rolnej: „Wszelka własność rolna ma być wywłaszczona bez odszkodowania”³⁷. Uzasadniano to przeludnieniem, bezrobociem i nędzą na wsiach, co wywołać miało „w niedalekiej przyszłości groźne dla państwa wstrząsy”. Wywłaszczenia obszarów dworskich wymagał zatem szeroko pojęty interes społeczny. Efektem tego tworzyć chciano „bardziej wydajne drobne warsztaty rolne”, dzierżone przez ludzi „osobiście na ziemi pracujących”. Kreślono jednocześnie wizję planowej melioracji nieużytków „na wielką skalę”, co miało przede wszystkim znacząco zwiększyć „zapas ziemi pod warsztaty rolne” oraz podnieść ich wydajność³⁸.

³⁵ Rezolucje Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego w sprawach politycznych i gospodarczych, 11 XII 1932, Warszawa, [w:] *Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 3, 1931–1939, zebrali i opracowali J. Borkowski i J. Kowal, Warszawa 1966, s. 76.

³⁶ *Stronnictwo Ludowe. Program. Statut organizacyjny oraz Wskazówki organizacyjne*, Warszawa 1936, s. 6–7.

³⁷ Radykalne stanowisko SL w sprawie parcelacji odpowiadało poglądom liderom ludowców, którzy wówczas przebywali na politycznej emigracji. Władysław Kiernik, Kazimierz Bagiński i Wincenty Witos skierowali w grudniu 1935 r. do Kongresu SL odezwę, w której pisali o konieczności dokonania bezzwłocznej reformy rolnej bez odszkodowań. Ziemia miała przejść w ręce ludzi, którzy na niej pracowali, kapitał zaś służyć społeczeństwu, „nie bankom, kartelom i spekulantom”. Żądano sprawiedliwego podziału dochodu narodowego, odpowiadającego udziałowi w pracy wytwórczej poszczególnych warstw społecznych. Z. Wartel, *Koncepcje ustrojowe i społeczno-gospodarcze w latach 1918–1939*, s. 89.

³⁸ *Stronnictwo Ludowe. Program. Statut organizacyjny oraz Wskazówki organizacyjne*, s. 6.

3. Realizacja postulatów – regulacje prawne dotyczące parcelacji w ramach reformy rolnej

W trakcie trwania II RP wydano trzy fundamentalne regulacje dotyczące reformy rolnej, w których wytyczne parcelacyjne zajmowały miejsce kluczowe. Wedle ramowej uchwały Sejmu Ustawodawczego z 10 lipca 1919 roku³⁹ państwo miało wykupywać i parcelować nadwyżki obszarów powyżej granicy od 60 hektarów (dla okręgów przemysłowych i podmiejskich) do 180 hektarów. Wskazano, aby przyszła ustawa o reformie rolnej wyznaczyła odmiennych normy dla różnych okręgów kraju. Tylko państwo, produkcyjne związki rolnicze oraz gminy mogły tworzyć gospodarstwa powyżej 180 hektarów, zaś jedynie w drodze czasowego wyjątku można było utrzymać wielkie posiadłości rolne do 400 hektarów na wschodzie i zachodzie kraju. Paragraf 7 uchwały przewidywał nacjonalizację wszystkich lasów prywatnych.

Zasady te utrzymała i precyzowała ustawa o wykonaniu reformy rolnej z 15 lipca 1920 roku⁴⁰, którą jednak uznano za niekonstytucyjną w związku z uchwaleniem Konstytucji z 17 marca 1921 roku. Głównym tego powodem było wytyczenie przez ustawę rolną zasady wykupu majątków prywatnych za połowę przeciętnej ceny rynkowej, co uznano za niezgodne z konstytucyjnymi zasadami chroniącymi własność prywatną.

Powyższe rozstrzygnięcia zgadzały się w dużej mierze z ówczesnymi postulatami dwóch największych partii ludowych – PSL „Piast” i PSL „Wyzwolenie”, których kluby parlamentarne w Sejmie Ustawodawczym należały do najliczniejszych⁴¹,

³⁹ Uchwała z 10 lipca 1919 r. w przedmiocie zasad reformy rolnej (Druk sejmowy nr 839 z 1919 r.).

⁴⁰ Ustawa z 15 lipca 1920 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1920 nr 70, poz. 462).

⁴¹ Zasadnicza współpraca postów z ugrupowań ludowych w celu przeprowadzenia reformy rolnej spowodowała nawet, że w październiku 1919 r. zdecydowano o przekształceniu związku sejmowego klubów ludowych w jeden klub sejmowy ludowców, złożony z członków PSL „Piast”, PSL „Wyzwolenie” i PSL „Lewica”. Ostatecznie ostatnia z tych partii nie znalazła się w zjednoczonym klubie, który liczył 109 postów. Jednak niezadowolenie z przewagi liczebnej postów PSL „Piast” oraz ich przewodniczenia w klubie spowodowało jego rozpad po kilku tygodniach. Ówczesny wzrost tendencji zjednoczeniowych spowodowany był ostrymi atakami parlamentarnej prawicy wobec uchwały Sejmu Ustawodawczego z 10 VII 1919 r. oraz zmasowaną kampanią ziemian przeciwnych przyjętym zasadom reformy rolnej. W. Stankiewicz, *Dążenia zjednoczeniowe w ruchu ludowym (1918–1919)*, op. cit., s. 146–148.

a jak podkreśla Andrzej Zakrzewski, polską Konstytuante nazywano wówczas „sejmem chłopskim”, gdyż ogólna liczba posłów ze wszystkich stronnictw ludowych wyniosła 112. Z racji zaś determinacji ludowców do parcia w kierunku reformy rolnej pojawiło się również określenie „sejm parcelacyjny”⁴². Do wsparcia postulatów dotyczących urzędowych parcelacji w ramach reformy rolnej ludowcy byli w stanie zachęcić również przedstawicieli innych ugrupowań, gdyż panowało powszechne przekonanie o konieczności reform agrarnych.

Jednakowoż ostateczny kształt ustawy, stosunkowo odważny, z zasadą przymusowych parcelacji i jedynie częściowym odszkodowaniem dla wywłaszczanych ziemian, więcej zawdzięczał ówczesnej sytuacji na froncie wojny z bolszewikami – w obliczu zbliżającej się do stolicy Armii Czerwonej za kontrowersyjnymi regulacjami zagłosowali nie tylko ludowcy i partie lewicowe⁴³. Na wezwanie marszałka Sejmu Ustawodawczego Wojciecha Trąmpczyńskiego ogół posłów zebranych na sali plenarnej w dniu 15 lipca 1920 roku wstał z miejsc – uznano, że ustawa została przyjęta jednomyślnie, co wywołało entuzjazm wśród ław posłów ludowych⁴⁴. Jak się szybko okazało, radość ta okazała się przedwczesna – po odparciu bolszewików wdrażanie ustawy lipcowej zostało w praktyce wstrzymane i przystąpiono do prac nad nowym prawem agrarnym.

Regulacją, którą zaczęto na dobre wcielać w praktyce, stała się ustawa o wykonaniu reformy rolnej z 28 grudnia 1925 roku⁴⁵. Przymusowy wykup ziemi na potrzeby reformy rolnej odbywać się miał za wartość rynkową danego gruntu szacowaną według przepisów o ustalaniu wartości nieruchomości celem opłaty podatku majątkowego, pomniejszoną o wartość serwitutów obciążających daną nieruchomość

⁴² A. Zakrzewski, *Państwo w programach stronnictw ludowych*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Państwo w polskiej myśli politycznej*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1988, s. 127.

⁴³ „Znów zrodziła się wzmożona realnym zagrożeniem obawa, że polski chłop stanie po stronie Rosji bolszewickiej dla otrzymania ziemi z jej rąk, zatem szybko i w popłochu przyjęto ustawę o reformie agrarnej, by pozyskać chłopów dla Polski” – pisze Marta Błąd, ubolewając, że „prawdopodobnie przez pośpiech, ustawa ta okazała się wadliwa”. M. Błąd, *U źródeł przemian agrarnych Polski Odrodzonej*, „Wieś i rolnictwo” 2017, nr 4 (177), s. 70. Treść ustawy wynikała raczej z przekonań jej głównych orędowników – obu największych ugrupowań ludowych, które wykorzystały sytuację polityczną, aby zradykalizować tworzone przepisy prawne.

⁴⁴ Sprawozdanie stenograficzne ze 164. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 lipca 1920 r., łam. 39.

⁴⁵ Ustawa 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1926 nr 1, poz. 1).

(art. 27, ust. 1 i 2). Limity dopuszczalnych wielkości majątków ziemskich ustawa określiła na 60 hektarów w okręgach przemysłowych i podmiejskich, 180 hektarów na pozostałym obszarze państwa. W przypadku województw wschodnich: nowogrodzkiego, poleskiego, wołyńskiego, a także okręgu administracyjnego wileńskiego oraz wybranych powiatów województwa białostockiego, urzędowym parcelacjom nie podlegały majątki do 300 hektarów. Należało jednak spełnić tu dodatkowy warunek w postaci gospodarzenia tymi majątkami wstępnymi obecnych właścicieli od co najmniej 1 stycznia 1864 roku. Ważnym wyłączeniem z punktu widzenia latyfundiów i powiernictw rodowych było wykluczenie spod powyższych norm obszarów leśnych nadających się do samodzielnego zagospodarowania o powierzchni ponad 30 hektarów (na obszarach wschodnich ponad 50 hektarów) – art. 4 ust. 1 pkt a i b, art. 4 ust. 2 pkt A ustawy z 28 grudnia 1925 roku.

Prócz tego ustawa przewidywała możliwość wyłączania spod urzędowych parcelacji obszarów niezbędnych dla funkcjonowania majątków ziemskich o wyższej kulturze rolnej, uprzemysłowionych. Zasady przymusowego wykupu ziemi dóbr prywatnych znacznie złagodzone, następować miał po wyczerpaniu się zapasów ziemi sprzedanych dobrowolnie Państwowemu Bankowi Rolnemu – zatem pierwszeństwo dano zasadzie parcelacji dobrowolnej, za czym od dawna optowały partie prawicowe i centrowe. Kompromis, na który poszły koła bardziej zachowawczych ludowców pod wodzą PSL „Piast”, podyktowany był racjonalnym wnioskiem o konieczności wdrożenia reformy. PSL „Wyzwolenie” wcześniej (11 kwietnia 1924 roku) wniosło swój projekt ustawy autorstwa Juliusza Poniatowskiego. Został on odrzucony przez siły prawicy i piastowców w lutym 1925 roku.

„Wyzwolenie” krytykowało wiele przepisów projektu rządowego, wymogło na posłach przyjęcie dwóch poprawek z pewnymi udogodnieniami dla rolników, zwłaszcza przy szacowaniu gruntów. Ostateczny kształt ustawy z 28 grudnia 1925 roku uznano za krok wsteczny. Przemawiająca w sejmie Irena Kosmowska mówiła o „pogrzebaniu reformy rolnej” przez „siły zmartwychwstałego stanowego sobkostwa szlacheckiego”⁴⁶. Kolejne lata przyniosły jednak zdecydowane zbliżenie stanowisk polskich ludowców niezadowolonych z wykonywania reformy w praktyce i antydemokratycznych rządów sanacji.

⁴⁶ J. Jachymek, *Myśl polityczna PSL Wyzwolenie*, op. cit., s. 48, 51–52.

4. Podsumowanie

Zasady reformy przyjmowane przez parlament w latach 1919 i 1920 mieściły się, co do zasady, w ówczesnych postulatach programowych głównych partii chłopskich, w szczególności PSL „Piast” oraz PSL „Wyzwolenie”, które nadawały ton ówczesnym pracom legislacyjnym. Z kolei ustawa z 1925 roku, choć została przyjęta na wniosek rządu Władysława Grabskiego, w którym ludowcy zasiadali, w swoim ostatecznym kształcie okazała się znacznie bardziej konserwatywna. Było to przedmiotem krytyki ze strony części przedstawicieli środowisk ludowych już w trakcie jej uchwalania. Połowiczne odszkodowanie zastąpiono odpłatnościami wedle prawideł rynkowych, wprowadzono pierwszeństwo parcelacji dobrowolnych oraz szereg możliwych wyłączeń od przeznaczania gruntów na cele reformy.

Należy to uznać za klęskę bardziej radykalnych ludowców, jednak dla wielu postów najważniejsze było wówczas samo uchwalenie wyczekiwanej od lat ustawy w drodze politycznego drodze kompromisu i upragnione wcielenie jej w życie. Znalazł się wśród nich nawet Stanisław August Thugutt, wcześniej ostro krytykujący Witosa za zawarcie paktu lanckorońskiego⁴⁷. Biorąc pod uwagę kontrowersyjność problemu reformy rolnej w II RP, w szczególności ważkość szeregu postulatów ugrupowań prawicowych i centrowych, które nawoływały do większej ostrożności w stanowieniu przepisów parcelacyjnych i wskazywały na możliwe niebezpieczeństwa dla gospodarki krajowej związane z przyspieszoną i zbyt radykalną polityką wobec wielkiej własności rolnej, a także z racji na zasadę poszanowania własności prywatnej, gwarantowaną przez Konstytucję z 17 marca 1921 roku, ostateczne regulacje parcelacyjne w II RP okazały się bliższe idei konsensusu społecznego i bardziej wyważone.

Reforma ruszyła z miejsca, jednak ludowcy krytykowali jej powolność i zachowawczość. Jednocześnie narastający sprzeciw wobec autokratycznego charakteru rządów

⁴⁷ Kilka miesięcy po podpisaniu porozumienia z 17 V 1923 r. S.A. Thugutt nazywał je zaprzepaszczeniem wielkiej reformy „w zamian za ochłap”. Natomiast podczas sejmowych debat nad ostateczną ustawą o wykonaniu reformy rolnej w czerwcu 1925 r., która okazała się bardziej zachowawcza, niż wcześniejszy projekt drugiego gabinetu Witosa (tzw. rządu Chjeno-Piasta) z sierpnia 1923 r., Thugutt przyznawał, że należało przede wszystkim doprowadzić do przechodzenia ziemi w ręce chłopów, zaś kwestie pozostające spornymi można było uregulować już w trakcie wykonywania reformy. A. Wójcik, *Myśl polityczna Stanisława Augusta Thugutta*, Lublin 1992, s. 69–70.

towarzyszył radykalizacji poglądów na reformę i parcelację, również u polityków ocenianych jako bardziej zachowawczy, jak Witos. Było to jednym z powodów zjednoczenia ruchu ludowego. Tendencja ta utrzymała się w latach następnych aż do kresu istnienia II RP, czego dowodem było chociażby przyjęcie przez SL hasła o konieczności intensyfikacji reformy, między innymi poprzez wywłaszczanie wielkich majątków rolnych bez odszkodowania.

Bibliografia

Źródła drukowane

- I Kongres Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piastowców” odbyty w Warszawie dnia 29 czerwca 1919 r. Sprawozdanie stenograficzne, Kraków 1920.
- Artykuł redakcyjny „Piasta” o konieczności uchwalenia ustawy o reformie rolnej, 20 VII 1919, Warszawa.
- Deklaracja i program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Lewica”, 1 VI 1919, Kraków.
- Deklaracja PSL „Piast” w sprawach ogólnych złożona na posiedzeniu Sejmu Ustawodawczego, 22 II 1919.
- Deklaracja PSL „Wyzwolenie” w sprawie stosunku do rządu, 22 II 1919.
- Komunikat informacyjny komisariatu rządu w Polsce dla miasta st. Warszawy, nr 74, 29 V 1933, t. X.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 2, 1918–1931, zebrali i opracowali Stanisław Giza i Stanisław Lato, Warszawa 1967.
- Materiały źródłowe do historii polskiego ruchu ludowego*, t. 3, 1931–1939, zebrali i opracowali Jan Borkowski i Józef Kowal, Warszawa 1966.
- Odezwa wyborcza Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, 22 I 1928, Warszawa.
- Program Chłopskiego Stronnictwa Radykalnego, 20 III 1922, Warszawa.
- Program Narodowego Zjednoczenia Ludowego, Warszawa 1919.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, 20 XI 1921, Warszawa.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, 29 VI 1919, Warszawa.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Piast”, uchwalony na nadzwyczajnym kongresie w Krakowie, 28–29 XI 1926, Kraków.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” i Jedność Ludowa. 16 III 1925, Warszawa.
- Program Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie”, 6 III 1921, Warszawa.
- Program Stronnictwa Chłopskiego, czerwiec 1927, Warszawa.
- Program Stronnictwa Ludowego, 15 III 1931, Warszawa.
- Programy stronnictw ludowych. Zbiór dokumentów*, red. Stanisław Lato, Witold Stankiewicz, Warszawa 1969.

Rezolucje Rady Naczelnej Stronnictwa Ludowego w sprawach politycznych i gospodarczych,
11 XII 1932, Warszawa.

Sensacyjna rozmowa z pos. Witosem, „Naprzód” 1932, nr 275 (1 XII 1932).

Sprawozdanie stenograficzne ze 164. posiedzenia Sejmu Ustawodawczego z dnia 15 lipca
1920 r.

Stronnictwo Ludowe. Program. Statut organizacyjny oraz Wskazówki organizacyjne, Warszawa
1936.

Zasady współpracy stronnictw politycznych większości parlamentarnej w sejmie w r. 1923,
tak zwany Pakt lanckoroński, 17 V 1923, Warszawa.

Akty prawne

Uchwała z 10 lipca 1919 roku w przedmiocie zasad reformy rolnej (Druk sejmowy nr 839
z 1919 r.).

Ustawa z 15 lipca 1920 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1920 nr 70, poz. 462).

Ustawa 28 grudnia 1925 roku o wykonaniu reformy rolnej (Dz.U. 1926 nr 1, poz. 1).

Literatura

Bereza Tomasz, *Premier, prezes, emigrant*, [w:] Tomasz Bereza, Marcin Bukala, Michał Kalisz,
Wincenty Witos, 1874–1945, Rzeszów 2010.

Bieńkowska Alicja, *Dążenia do zjednoczenia ruchu ludowego w latach 1918–1931 w świetle
tygodników „Piast”, „Wyzwolenie” i „Gazety Chłopskiej”*, „Historia i Polityka” 2005,
nr 3.

Błąd Marta, *U źródeł przemian agrarnych Polski Odrodzonej*, „Wieś i Rolnictwo” 2017, nr 4
(177).

Borkowski Jan, *Poglądy społeczno-polityczne na łamach „Społem” (listopad 1930 – czerwiec
1939)*, „Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego” 1966, 5/2.

Jachymek Jan, *Ludowcy wobec socjalistów w II Rzeczypospolitej*, „Annales Universitatis
Mariae Curie-Skłodowska” 1995/1996, Sectio K, Politologia, t. 2–3.

Jachymek Jan, *Myśl polityczna PSL Wyzwolenie 1918–1931*, Lublin 1983.

Lato Stanisław, *Ruch ludowy w latach 1918–1931*, [w:] *70 lat ruchu ludowego. Materiały z sesji
naukowej zorganizowanej przez ZHRL przy NK ZSL dn. 22–24 XI 1965*, red. Józef R. Szaflik,
Warszawa 1967.

Podgajna Ewelina, *Stronnictwo Chłopskie (1921–1931). Studium z dziejów myśli politycznej*,
Lublin 2011.

Socha Janusz, *Stronnictwa ludowe po zamachu majowym*, Warszawa 1983.

Stankiewicz Witold, *Dążenia zjednoczeniowe w ruchu ludowym 1918–1919*, „Najnowsze Dzieje
Polski 1914–1939” 1962, t. 5.

Szaflik Józef R., *Polskie Stronnictwo Ludowe Piast 1926–1931*, Warszawa 1970.

- Śliwa Michał, *Polska myśl socjalistyczna 1918–1948*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Wartel Zenon, *Koncepcje ustrojowe i społeczno-gospodarcze w latach 1918–1939*, [w:] Anna Górna, Zygmunt Paterczyk, Zenon Wartel, *Główne nurty polskiej myśli politycznej (od końca XIX wieku do połowy XX wieku)*, Poznań 1988.
- Wichmanowski Marcin J., *Myśl polityczna Polskiego Stronnictwa Ludowego Piast 1913/14–1931*, Lublin 2017.
- Wichmanowski Marcin J., *Obraz kultury chłopskiej w myśli politycznej wybranych partii ludowych działających w II Rzeczypospolitej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2020, nr 2 (25).
- Więzikowa Alicja, *Stronnictwo Chłopskie (1926–1931)*, Warszawa 1963.
- Wójcik Alicja, *Myśl polityczna ruchu ludowego – do odzyskania niepodległości państwowej*, [w:] *Chłopi, naród, kultura*, t. 1, *Myśl polityczna ruchu ludowego*, red. Jan Jachymek, Kazimierz Z. Sowa, Michał Śliwa, Rzeszów 1996.
- Wójcik Alicja, *Myśl polityczna Stanisława Augusta Thugutta*, Lublin 1992.
- Zakrzewski Andrzej, *Państwo w programach stronnictw ludowych*, [w:] *Polska myśl polityczna XIX i XX wieku. Państwo w polskiej myśli politycznej*, red. W. Wrzesiński, Wrocław 1988.
- Ziemiński Jan, *Problem władzy i ziemi w koncepcjach społeczno-politycznych ruchu ludowego w Polsce w okresie międzywojennym*, [w:] *70 lat ruchu ludowego. Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez ZHRL przy NK ZSL dn. 22–24 XI 1965*, red. Józef R. Szaflik, Warszawa 1967.

► STRESZCZENIE

Stanowiska głównych partii chłopskich w II Rzeczypospolitej na temat zasad parcelowania wielkiej własności w ramach reformy rolnej

Odzyskanie niepodległości przez Polskę po I wojnie światowej i budowa demokratycznego państwa prawa oznaczała konieczność zmierzenia się z wieloma trudnymi problemami społecznymi i gospodarczymi. Kluczowe miejsce zajmowała wśród nich sprawa reformy rolnej, która, jak wierzyli jej zwolennicy, miała przynieść poprawę sytuacji chłopów, cierpiących na niedostatek ziemi uprawnej, zacofanie i biedę. Postulaty w tej mierze wysuwane były jeszcze przed ukonstytuowaniem się suwerennych władz polskich. Najaktywniej walczyły o reformę rolną partie chłopskie, z najpopularniejszymi PSL „Piast” i PSL „Wyzwolenie” na czele.

Postulaty przymusowej parcelacji wielkich gospodarstw rolnych otwierały programy polityczne ugrupowań ludowych przez cały okres istnienia II Rzeczypospolitej. Różnice zasadzały się w poziomie radykalizmu przewidywanych działań rządu, a w tym przede

wszystkim w wymiarach przymusowych wywłaszczeń oraz kwestii ewentualnych odszkodowań dla ziemian za przejmowane przez państwo grunty, które następnie trafić miały w ręce potrzebujących chłopów. Bardziej ostrożne koncepcje wysuwało PSL „Piast”, twardo stojąc na gruncie konieczności wypłacania odszkodowań za przymusowe parcelacje i dopuszczając w programie z kwietnia 1918 roku nieco większe limity potencjalnych wielkości gospodarstw, niż to potem określano w regulacjach reformy rolnej z 1919 i 1920 roku.

Po uznaniu ustawy o wykonaniu reformy rolnej z 1920 roku za niekonstytucyjną (głównie z powodu tego, że przewidywała jedynie częściowe odszkodowania dla ziemian) i zastopowaniu reformy, doszło 17 maja 1923 roku do porozumienia partii centrowych i prawicowych (w tym PSL „Piast” – tzw. pakt lanckoroński), co przyczyniło się do uchwalenia ostatecznej ustawy o wykonaniu reformy rolnej z 28 grudnia 1925 roku, korzystniejszej dla ziemian – przewidującej między innymi pełną odpłatność za wywłaszczenia. Z kolei PSL „Wyzwolenie” w latach 1924–1925 radykalizuje swój program, konstruuje wpierw koncepcję „małego odszkodowania” dla ziemian, a następnie zupełnie odstępując od indemnizacji oraz znacznie ograniczając limity dopuszczalnych wielkości majątków ziemskich. Zbliżyło to ich program reformy do haseł wysuwanych przez bardziej radykalne PSL „Lewica” i Chłopskie Stronnictwo Radykalne.

Powstałe w pierwszych dniach stycznia 1926 roku na skutek rozłamu w szeregach PSL „Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie również domagało się intensyfikacji parcelacji wielkich majątków i odmawiało ziemianom odszkodowań. Po zjednoczeniu trzech głównych partii chłopskich w marcu 1931 roku (powstanie Stronnictwa Ludowego – SL) stosunkowo szybko powrócono do bardziej radykalnego, lewicowego kierunku, który utrzymano do końca istnienia II RP. Wpływ na taki stan rzeczy miało między innymi niezadowolenie z wykonywania reformy rolnej w praktyce oraz sprzeciw wobec autorytarnych rządów sanacji.

► SUMMARY

The Concepts of the Main Peasant Parties in the Second Polish Republic on the Principles of Parceling Out Large Property as Part of the Agrarian Reform

Poland, regaining independence after World War I and building a democratic state of law, had to face many difficult social and economic problems. The key issue among them concerned the agrarian reform, which, as its supporters believed, would improve the situation of peasants suffering from a shortage of arable land, backwardness and poverty. Demands in this respect were put forward even before the establishment

of sovereign Polish authorities. Peasant parties, with the most popular ones being PSL [Polskie Stronnictwo Ludowe] “Piast” and PSL “Wyzwolenie”, fought most actively for the agrarian reform. Postulates for the forced division of large farms opened the political programs of people’s groups throughout the entire period of the Second Polish Republic. The differences were based on the level of radicalism of the expected government actions, including, first of all, the extent of forced expropriation and the issue of possible compensation for landowners for the land taken over by the state, which was then to be distributed to needy peasants. More cautious concepts were put forward by PSL “Piast”, which stood firm on the need to pay compensation for forced parcellations and allowed, in the program of April 1918, slightly larger limits on the permissible size of farms than were later specified in the agrarian reform regulations of 1919 and 1920.

After the 1920 act on the implementation of the agrarian reform was recognized as unconstitutional (mainly because it provided only partial compensation for landowners) and the reform was stopped, an agreement was reached on May 17, 1923 between the centrist and right-wing parties (including PSL “Piast” – the so-called Lanckoroński Pact), which contributed to the adoption of the final act on the implementation of the agrarian reform of December 28, 1925, which was more favorable for landowners – providing, among others, full payment for expropriation. In turn, PSL “Wyzwolenie” radicalized its program in 1924–1925, first constructing the concept of “small compensation” for landowners, and then completely abandoning indemnification and significantly limiting the limits on the permissible size of landed estates. This brought their reform program closer to the slogans put forward by the more radical PSL “Lewica” and Chłopskie Stronnictwo Radykalne (Peasant Radical Party).

Established in the first days of January 1926 as a result of a split in the ranks of PSL “Wyzwolenie”, Stronnictwo Chłopskie (Peasant Party) also demanded intensified division of large estates and refused to compensate landowners. After the unification of the three main peasant parties in March 1931 (the establishment of the People’s Party – Stronnictwo Ludowe – SL), a more radical, leftist direction was relatively quickly returned, which was maintained until the end of the Second Polish Republic. This state of affairs was influenced by, among others, dissatisfaction with the implementation of the agrarian reform in practice and opposition to the authoritarian rule of the Sanation.